

UDK: 336.77.066 (575.1)

PAXTA TOZALASH KORXONALARIDA PUL OQIMLARI RISKLARINI KAMAYTIRISHNING LIKVIDLIK VA DEBITORLIKNI BOSHQARISH MODELI

Murodov Orif Jumayevich¹, Hikmatov A'lambek Ayubovich²,

G'ulomov Haydarbek Ilyos o'g'li³

¹*Renessans ta'lim universiteti. t.f.d., professor. 100071, Toshkent shahar, Shayxontohur tumani, Samarqand darvoza ko'chasi, Charxnovza 17*

²*Renessans ta'lim universiteti. Devonxona mudiri. 100071, Toshkent shahar, Shayxontohur tumani, Samarqand darvoza ko'chasi, Charxnovza 17*

³*Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti. Assistant. 100000, Shohjahon 5
E-mail: orifakadem81@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur tezisda paxta tozalash korxonalarida pul oqimlari bilan bog'liq moliyaviy risklarni kamaytirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda likvidlik yetishmovchiligi va debitorlik qarzlarning o'sishi pul oqimlari barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar sifatida asoslab berilgan. Likvidlik va debitorlikni yagona tizimda boshqarishga yo'naltirilgan konseptual model taklif etilib, uning hisobiy ko'rsatkichlari va amaliy qo'llanish imkoniyatlari yoritilgan. Model paxta tozalash korxonalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: paxta tozalash korxonalari, pul oqimlari, moliyaviy risklar, likvidlik, debitorlik qarzlari, moliyaviy boshqaruv modeli.

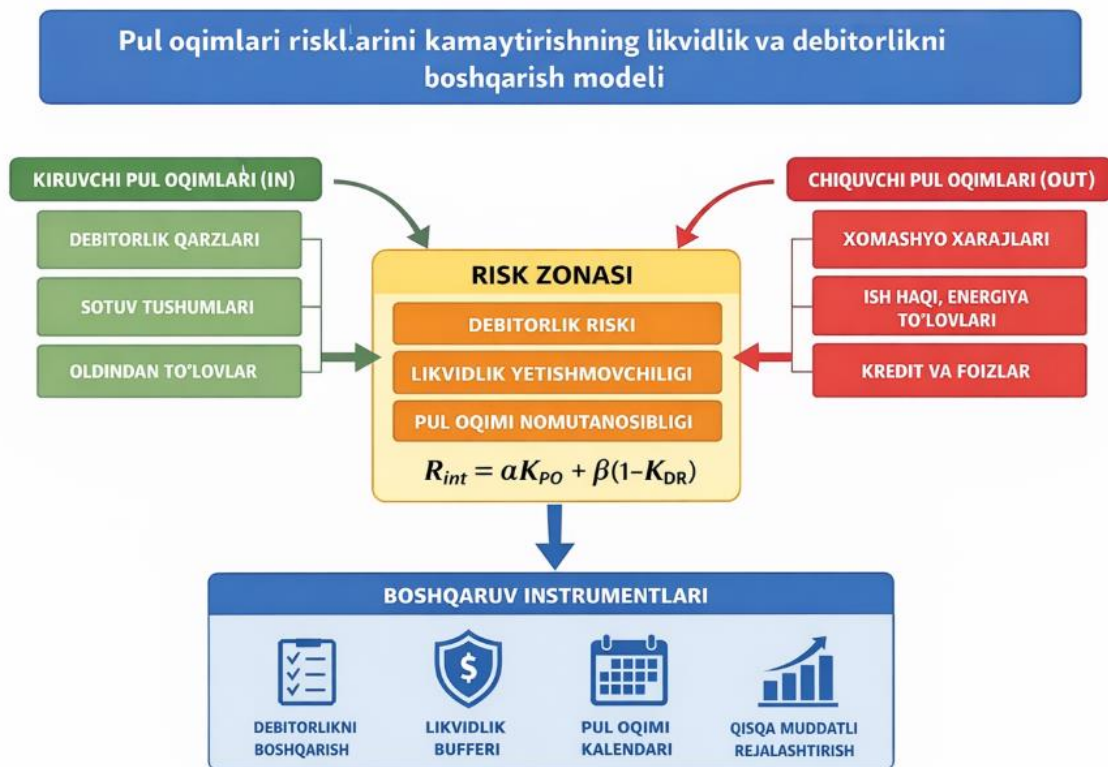
Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida paxta tozalash korxonalarining moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan pul oqimlarini samarali boshqarish darajasiga bog'liq. Xomashyo mavsumiyligi, mahsulot realizatsiyasidagi uzilishlar hamda to'lov intizomining sustligi ushbu tarmoqda pul oqimlari risklarining kuchayishiga olib keladi. Ayniqsa, debitorlik qarzlarning o'z vaqtida undirilmasligi va qisqa muddatli majburiyatlarning yuqori ulushi korxonalarda likvidlik muammolarini yuzaga keltiradi. Shu sababli pul oqimlarini rejalashtirish va nazorat qilishda zamonaviy moliyaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [1].

Pul oqimlari risklarining asosiy manbalari. Paxta tozalash korxonalarida pul oqimlari risklari, avvalo, kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari o'rtasidagi nomutanosiblik bilan bog'liq. Kiruvchi oqimlarning asosiy manbai mahsulot sotishdan tushadigan tushum va debitorlik qarzlardir. Amaliyotda debitorlik qarzlarning kechikib undirilishi korxonaning real pul bilan ta'minlanganlik darajasini pasaytiradi. Chiquvchi pul oqimlari esa xomashyo xarajatlari, ish haqi, energiya to'lovlari hamda kredit majburiyatlari bilan belgilanadi. Ushbu to'lovlarning qat'iy muddati likvidlik risklarini kuchaytiradi [2,3].

Likvidlik va debitorlikni boshqarish modeli. Pul oqimlari risklarini kamaytirish maqsadida likvidlik va debitorlikni boshqarishga asoslangan integratsiyalashgan model taklif etiladi [4].

Taklif etilayotgan model paxta tozalash korxonalarida kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari o'rtasidagi nomutanosiblikni aniqlash, likvidlik yetishmovchiligi va debitorlik qarzlari bilan bog'liq risklarni baholash hamda ularni kamaytirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Modelda pul oqimlarining asosiy manbalari, risk zonasi va boshqaruv instrumentlari o'zaro bog'liq holda ifodalangan (1-rasm).

1-rasm. Paxta tozalash korxonalarida pul oqimlari risklarini kamaytirishning likvidlik va debitorlikni boshqarish modeli

1-rasmda keltirilgan modelda kiruvchi pul oqimlari (mahsulot sotishdan tushum, debitorlik qarzlari va oldindan to'lovlar) hamda chiquvchi pul oqimlari (xomashyo xarajatlari, ish haqi, energiya to'lovlari va kredit majburiyatlari) o'zaro taqqoslanadi. Ushbu oqimlar o'rtasidagi nomutanosiblik risk zonasi sifatida aniqlanib, debitorlik riski, likvidlik yetishmovchiligi va pul oqimlarining barqaror emasligi kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin.

Modelda pul oqimlari xavfsizlik (likvidlik) koeffitsiyenti orqali risk darajasi baholanadi hamda boshqaruv instrumentlari — debitorlikni boshqarish, likvidlik bufferini shakllantirish, pul oqimi kalendarini yuritish va qisqa muddatli rejalashtirish orqali risklarni kamaytirish mexanizmi amalga oshiriladi.

Modelda kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari doimiy monitoring qilinib, risk zonasi aniqlanadi. Likvidlik darajasi kiruvchi va chiquvchi pul oqimlari nisbatini aks ettiruvchi koeffitsiyent orqali baholanadi:

Pul oqimi xavfsizlik koeffitsiyenti quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_{PO} = IN / OUT$$

$$K_{PO} = \frac{IN}{OUT} \quad .(1)$$

bu yerda:

K_{PO} – pul oqimlari xavfsizlik (likvidlik) koeffitsiyenti, ya'ni korxonaning joriy davrda kiruvchi pul mablag'lari orqali chiquvchi majburiyatlarni qoplash qobiliyatini ifodalovchi ko'rsatkich;

IN (Inflow) — hisobot davrida korxonaga kelib tushgan **umumiy kiruvchi pul oqimlari**, jumladan:

- mahsulot sotishdan tushum,
- debitorlik qarzlarning undirilgan qismi,
- avans va boshqa pul tushumlari;

OUT (Outflow) — hisobot davrida amalga oshirilgan **umumiy chiquvchi pul oqimlari**, jumladan:

- xomashyo va ishlab chiqarish xarajatlari,
- ish haqi va majburiy to'lovlar,
- kredit va foiz to'lovlari.

$K_{PO} \geq 1$ - korxona joriy likvidlikka ega, pul oqimlari barqaror; **$K_{PO} = 1$** - chegaraviy holat, risk boshlanishi mumkin; **$K_{PO} < 1$** - pul oqimlari yetishmovchiligi, **likvidlik riski mavjud degani**.

Mazkur ko'rsatkich 1 dan past bo'lsa, korxonada likvidlik yetishmovchiligi xavfi mavjudligini bildiradi. Debitorlik risklari esa kechikkan debitorlik qarzlarning umumiy debitorlik hajmiga nisbati orqali aniqlanadi. Ushbu ko'rsatkichlarning uyg'un tahlili asosida pul oqimlari risklarining integral darajasi baholanadi va boshqaruv choralari belgilash imkoniyati yuzaga keladi.

Modelning amaliy ahamiyati. Taklif etilgan model paxta tozalash korxonalarida pul oqimlarini rejalashtirishni takomillashtirish, debitorlik qarzlarni differensial boshqarish va likvidlikni ta'minlash imkonini beradi. Modeldan foydalanish moliyaviy qarorlarni oldindan prognozlash, risklarni erta aniqlash va ularni kamaytirishga qaratilgan choralarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Natijada korxonaning moliyaviy barqarorligi mustahkamlanib, ishlab chiqarish faoliyatining uzluksizligi ta'minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, paxta tozalash korxonalarida pul oqimlari risklarini kamaytirish likvidlik va debitorlikni yagona tizimda boshqarishga asoslangan yondashuvni talab etadi. Taklif etilgan model tarmoq korxonalarida moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi qarori bilan paxta va g'allani qabul qilish hamda ularning elektron hisobini yuritish qoidalarini tasdiqlandi" – Sputnik.uz xabaridan.
2. Murodov O. "Paxta tozalash korxonalarini tashkil etish va tugatish jarayonlarida moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish". Economics and Innovative Technologies ilmiy jurnali, 2025.
3. Murodov O.J., Davlat korxonalarini isloh qilishning zamonaviy bosqichlari va O'zbekistonning xususiylashtirish modeli//Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>. 2025-yil, oktyabr. № 10-son. 1492-1496-bet.
4. Murodov O.J. Yangi O'zbekiston iqtisodiyotida korxonalarning raqobat-bardoshligini oshirish omillari: Islohotlar, sertifikatlash va iste'molchi talablari integratsiyasi. Guliston davlat universiteti axborotnomasi. Gumanitar – ijtimoiy fanlar seriyasi, 2025. № 3. 193-197 bet.